

GLOORT ER NOG HOOP OP ECOLOGISCH HERSTEL VAN DE GRENSMAAS?

Marniks Maris, De Maaswerken, postbus 1593, 6201 BN Maastricht

Houden we in het Grensmaasgebied wat we hebben, dat wil zeggen een in hoofdzaak agrarisch gebied met een diepliggende Maas en enkele snippers natuur, of kiezen we als samenleving voor het ecologisch herstel van Nederlands enige vrij afstromende grindrivier? Aanleiding voor deze gewetensvraag is de onderbreking van de onderhandelingen over de uitvoering van het Grensmaasproject tussen de betrokken overheden en het Consortium Grensmaas. Diverse plannen en intensief overleggen hebben, zoals u afgelopen zomer in de kranten hebt kunnen lezen, nog niet geresulteerd in een vastgesteld plan voor de herinrichting van de Maasvallei tussen Maastricht en Maaseik. Overeenstemming over de kostenneutrale uitvoering van het plan kon niet worden bereikt en tevens bleek er onvoldoende draagvlak voor de laatste plannen in de streek te bestaan.

Hoe gaat het nu verder? In dit artikel wordt de tussenstand van zaken over het Grensmaasproject uit de doeken gedaan en wordt doorgeblift naar de toekomstige natuur indien het project wordt uitgevoerd. "En passant" wordt ingegaan op enkele cultuurhistorische en archeologische bijzonderheden waarmee in het planontwerp rekening wordt gehouden.

HET GRENSMAASPROJECT

HISTORIE

Op de kop af 10 jaar geleden zag het natuurontwikkelingsplan "Toekomst voor een grindrivier" (HELMER *et al.*, 1991), zeg maar het basisconcept voor het Grensmaasproject, het licht (tabel I). De essentie was ecologisch herstel van een grindrivier door middel van opervlakkige ontgrinding. Na de Maashoogwaters van 1993 en 1995 kwam er een nieuwe doelstelling bij, namelijk hoogwaterbescherming. Met deze driedelige doelstelling (natuur, grind en veiligheid) werd het project via een aantal tussenstappen en effectstudies uitgewerkt tot het Voorlopig Ontwerp voor de Grensmaas (MAASWERKEN, 2000).

Een belangrijk moment was het verschijnen van het Ontwerp Streekplan Grensmaas in 1998. Hierin werd het kader geschapen voor een nieuwe ruimtelijke structuur voor het gehele Grensmaasgebied. Centraal hierin stond de verbreding van de rivier uitgaande van de inrichtingsprincipes uit de studie "Toekomst voor een grindrivier". Behalve aan de wijze van rivierverruiming werd in het Ontwerp Streekplan ook sturing gegeven aan de inrichting en het ecologisch beheer van het Grensmaasgebied. Dit vond plaats door middel van de formulering van het streefbeeld (zie figuur 1) en de bestuurlijke intentie om het grensoverschrijdende Rivierpark Grensmaas te realiseren.

ONDERHANDELINGEN

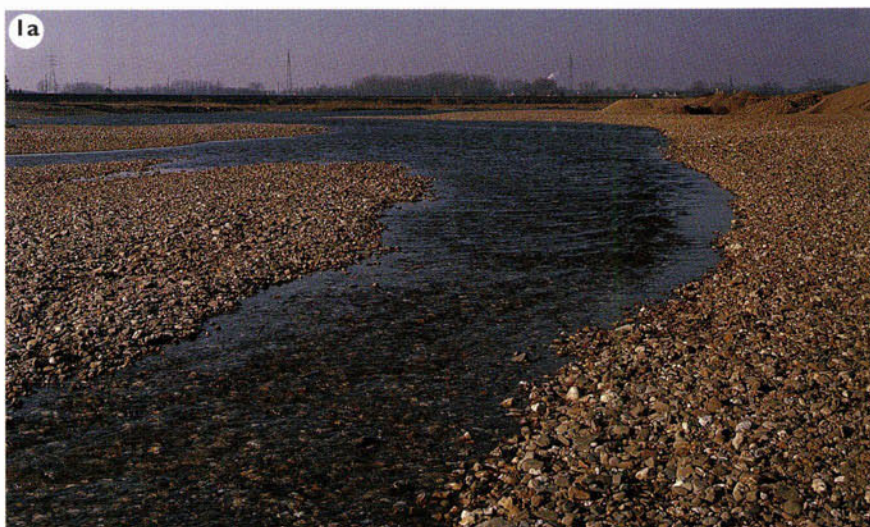
In 1999 startten de onderhandelingen over de uitvoering van het project tussen de betrokken overheden verenigd in De Maaswerken¹ en het Consortium Grensmaas². Na veel gesprekken over hoeveelheden grind, dragen van risico's, kosten en baten en aanpassingen van het ontwerp, hebben de overheden in juni 2001 besloten om de onderhandelingen met het Consortium stop te zetten, omdat de plannen zoals ze uiteindelijk voorlagen geen haalbare kaart bleken te zijn.

Resumé: sinds 1991 zijn er 10 jaren verstreken en er ligt nog geen herinrichtingsplan voor de Grensmaas. Het ecologisch herstel van deze unieke vrij afstromende grindrivier ver-

TABEL I

Kalender; een historisch overzicht van documenten en gebeurtenissen.

Rapport 'Toekomst voor een Grindrivier'	Visie natuurontwikkeling door middel van rivierverbreding en grindwinning	Bureau Stroming	1991
Structuurschema	Status Grensmaas als Strategisch	Ministerie Landbouw, Natuurbeheer en Visserij	1993
Groene Ruimte	Groenproject	Ministerie Volksgezondheid, Ruimtelijke Ordening en Milieu	
Hoogwater			1993
Nota Groen voor Grind	Startnotitie voor de MER (inclusief veiligheidsdoelstelling)	Provincie Limburg	1994
Hoogwater			1995
Deltaplan Grote Rivieren	Wettelijk kader kade-aanleg	Ministerie Verkeer en Waterstaat	1995
Kadeverhogingen		Rijkswaterstaat/Waterschap	1995
Bestuursovereenkomst	Instellen projectorganisatie De Maaswerken	Ministerie LNV en V&W en Provincie Limburg	1997
MER-Grensmaas	Milieueffectrapport	Provincie Limburg	1998
Voorkeursaanpak (VKA)	Uitkomst MER-Grensmaas + I ^e concrete plan, schaal 1:25.000	Provincie Limburg	1998
Ontwerp Streekplan Grensmaas	Ruimtelijk kader voor rivierverruiming	Provincie Limburg	1998
Ruw Ontwerp (RO)	Schaal 1: 10.000 ontwerp	De Maaswerken	1999
Start onderhandelingen		Overheden en Consortium Grensmaas	1999
Voorlopig Ontwerp (VO)	Schaal 1: 5.000 ontwerp met details tot 1:1.000	De Maaswerken	2000
Referentie Ontwerp	Jongste planontwerp met aanpassingen om project financieel haalbaar te maken	De Maaswerken/ Consortium Grensmaas	2001
Opschorten onderhandelingen/ ontwikkeling nieuw alternatief		Provincie Limburg	juni 2001

keert daarmee nog in het ongewisse. Toch zijn natuurlijk niet alle inspanningen voor niks geweest. Onze kennis en begrip van het hele Maassysteem is enorm toegenomen en er zijn belangrijke bouwstenen ontwikkeld waarmee kan worden doorgepuuzeld aan een voor alle partijen acceptabel Grensmaasplan.

STAND VAN ZAKEN

Dat er iets moet gebeuren aan de Grensmaas staat buiten kijf. De hoogwaters in Polen afgelopen zomer hebben nog eens aangetoond dat de hoogwaterbescherming goed in orde moet zijn. Het veiligheidsniveau langs de Grensmaas

FIGUUR 1

Frasen uit het Ontwerp Streekplan (1998):

1a: "...Door de verbreding van het zomerbed kan de Grensmaas op een meer natuurlijke wijze gaan stromen. De erosie- en sedimentatieprocessen die daarbij optreden zullen leiden tot verschillende ecotopen, die elkaar in ruimte en tijd afwisselen. De ordenende invloed van de rivier geeft de ecotopen ieder hun eigen plaats in het riviersysteem..." (foto: Hettie Meertens).

1b: "...tal van rivierbegeleidende ecotopen ontwikkelen zich op spontane wijze, zoals ooibossen, droge en natte bloemrijke graslanden, droge pioniergronden en bloemrijke struwelen..." (foto: Martine Lejeune).

1c: "...het Rivierpark Grensmaas ontwikkelt zich tot half-open natuurlandschap dat door natuurlijke begrazing met als wild levende kuddes en paarden en de invloed van de rivier voortdurend van aanzien verandert..." (foto: Hettie Meertens).

moet daarvoor nog worden opgeschroefd van de huidige overstromingskans van de kades van eenmaal in de 50 jaar naar eenmaal in de 250 jaar. De realisatie van 1000 hectare riviergebonden natuur is nog steeds actueel en ten derde dient er grind te worden gewonnen voor de nationale en regionale markt waarmee de uitvoering van het plan moet worden bekostigd.

Na de stopzetting van de onderhandelingen is de regie van het Grensmaasproject overgenomen door de Provincie Limburg. De Provincie zal, eventueel na raadpleging van De Maaswerken, nieuwe planvarianten ontwikkelen voornamelijk op basis van reeds bestaande bouwstenen uit de diverse ontwerpen zoals die de laatste jaren zijn geproduceerd en op hun effecten beoordeeld. Dit betekent ook dat de inmiddels 10 jaar oude inrichtingsprincipes uit "Toekomst voor een grindrivier" het uitgangspunt blijven. De planning is momenteel dat er rond nieuwjaar (2002) een nieuw ontwerp voor de Grensmaas zal zijn dat op voldoende draagvlak uit de streek kan rekenen. Hiermee worden de onderhandelingen met het consortium hervat. De wijze waarop dit gaat plaatsvinden en de randvoorwaarden waaraan men zich moet houden zijn op dit moment (augustus 2001) nog onduidelijk.

RIVIERVERRUIMING EN DE VERWACHTE NATUUR

Al met al ziet het er dus naar uit dat het Grensmaasproject op enigerlei wijze, zij het met enige vertraging, zal worden uitgevoerd, en dat de oorspronkelijke inrichtingsprincipes van stroomgeulverbreding, weerdverlaging en kleibergingen zullen worden toegepast. Hier-

onder wordt vooruitgeblikt naar de nieuwe natuur die in en langs de Grensmaas ontstaat indien het Grensmaasproject wordt uitgevoerd volgens de hoofdlijnen van het oorspronkelijke concept.

HÉT CONCEPT

Het Grensmaasproject behelst de afgraving, verwerking en afvoer van klei, zand en grind in het Grensmaasgebied, gevolgd door herinrichting en beheer met het oog op ecologisch herstel en natuurontwikkeling. Over het grootste deel van het oppervlak vindt grondverzet plaats in de vorm van stroomgeulverbreding, weerdverlaging en dekgrondberging. De stroomgeulverbreding en weerdverlaging bepalen de initiële vorm van de rivier; daarna boetseert de rivier zelf verder aan haar landschap (zie ook het artikel van Van Winden en Reker elders in dit nummer). De dekgrondbergingen zijn bedoeld

voor de berging van dekgrond en andere onverkoopbare delfstof die bij de werkzaamheden vrijkomt. Tevens hebben de dekgrondbergingen een grondwateropstuwende en ecologische functie. Bij het graven van de dekgrondbergingen komen grote hoeveelheden grind vrij. Aansluitend aan deze zogenaamde vergraven gebieden liggen gebieden die als onvergraven natuur, dat wil zeggen natuurontwikkeling zonder ontgravingen, tot het toekomstige Rivierpark Grensmaas worden gerekend.

DE STROOMGEULVERBREIDING

Over grote lengtes van de Grensmaas wordt het huidige zomerbed van de Maas verbreed. Deze stroomgeulverbreding vormt de rugengraat van het project en draagt flink bij aan de noodzakelijke hoogwaterstandsaling. In het verbrede bed kan de Maas een nieuwe loop zoeken waarbij ruimte is voor het ont-

staan van eilanden, nevengeulen en zand- en grindbanken. De verbreding varieert van enkele tientallen meters tot honderden meters in de grote binnenbochten bij Schipperskerk (Koeweide) en Itteren (zie figuur 2). Reeds bestaande grindbanken en grindeilanden die bij laagwater goed zichtbaar zijn, worden gespaard. De rivierverruiming wordt pas daarachter ingezet, zodat de grindbanken als langgerekte eilanden in de toekomstige rivier komen te liggen.

DE NATUUR

De verbrede stroomgeul biedt ruimte voor de ontwikkeling van typische rivierecotopen waardoor veel planten en diersoorten die karakteristiek zijn voor het riviersysteem kunnen terugkeren. In de rivierbedding en de oeverzone ontwikkelen zich, naast de hoofdstroom met z'n poelen en richels, tal van natuurlijke ecotopen zoals meer of minder uitgestrekte grind- en zandvlaktes, stroomgeulen, grindbeddingen en eilanden. Het zijn milieus die sterk onderhevig zijn aan de rivierdynamiek. De begroeiing is schaars en heeft een pionierkarakter. Die delen die zich enigszins buiten de directe invloedssfeer van de rivier bevinden raken spaarzaam begroeid met zachthoutstruweel of wilgenvloedbos.

Fauna

De grind- en zandbeddingen van de Grensmaas vormen het leefgebied voor onder andere eendagsvliegen, kokerjuffers en de Mosseiwants (*Aphelocheirus aestivus*). De grindrivier is tevens het biotoop voor vissoorten als Kopvoorn, Rivierprik, Rivierdonderpad, Sneep, Serpeling, Barbeel en Zeeforel. Door de uitbreiding van het areaal ondiep zwak stromend water verbeteren de paaiomstandigheden enorm. Op zijn beurt trekt dit milieu weer veel vissende watervogels aan zoals de Kleine zilverreiger; het gebied lijkt groot genoeg voor de vestiging van enkele broedparen Visarend. De grote zand- en grindoppervlaktes zoals bij Itteren en Koeweide vormen het broedbiotoop van Duinpieper en Tapuit, terwijl de oevers en de eilanden het leefgebied vormen voor Oeverloper, Kleine plevier, Visdiefje en Dwergsterns. Op de zomerdroge grind en zandbanken zal de Grindwolfspin in hoge dichtheden voorkomen.

Een bijzondere plaats in de oeverzone wordt ingenomen door klinkhout, vrijgespoelde wortelstelsels, bladpakketten en takkenhoopjes die aan- of losspoelen of ontstaan in stroomluwtes. Dergelijke microhabitats zijn voor ongewervelden zeer interessant (KLINK, 1995).

FIGUUR 2
Rivierverruiming en de verwachte natuur bij Itteren conform het Voorlopig Ontwerp (Copyright De Maaswerken; illustratie: Jeroen Helmer).

Flora

Door de gedempte waterstandsverschillen (het huidige gootmodel draagt bij aan de onnatuurlijke waterstandschommelingen) ontstaan in de Grensmaas uitstekende omstandigheden voor waterplanten als Vlottende waterranonkel en Rivierfonteinkruid. Op de zand- en grindbanken zullen onder zomerdroge condities tal van pioniersoorten groeien zoals Riempjes, Zandweegbree, Postelein, Maasraket, tandzaadsoorten, amaranten, Druifkruid etc.

DE WEERDVERLAGING

De weerdverlaging vormt de overgangszone tussen de stroomgeulverbreding en de onvergraven natuur of de kleibergingen. Vanaf de contour van de stroomgeulverbreding loopt de weerdverlaging zeer geleidelijk op tot op het grensvlak van grind en klei (deklaag). Boven dit grensvlak, dus in het kleiige materiaal, loopt de weerdverlaging onder een talud van 1:2 op naar het huidige maaiveld. Dit 'dijktaludje' vormt een vrij scherpe markering tussen de verbrede rivierbedding enerzijds en het dikke sedimentpakket, de deklaag met daarop het huidige maaiveld, anderzijds. De nevengeulen zoals die zijn voorzien bij Visserweert en Maasband (zie figuur 3) worden ook tot de weerdverlaging gerekend, evenals de ingreep 'verwijderen deklaag', dat wil zeggen het 'afpellen' van de kleiige bovenlaag tot op het grind.

DE NATUUR

De overgang tussen stroomgeulverbreding en weerdverlaging is zeer geleidelijk. Waar de begroeiing in de stroomgeulverbredingszone vrij schaars zal zijn, gaat die in de weerdverlaging geleidelijk over in dichtere vegetaties. Door het flauw oplopende maaiveld in de weerdverlaging ontstaat een gradiënt van regelmatig naar sporadisch overstromde gronden. Deze laatste staan minder bloot aan de rivierdynamiek. Juist deze geleidelijke overgang is van groot belang voor de ecologische ontwikkeling van het gebied; er kan zich een breed scala aan levensgemeenschappen vestigen. Het substraat in weerdverlagingszone is hoofdzakelijk zandig-grindig en biedt plek voor de bijbehorende schrale begroeiingen. Er zullen zandruggen en grindbanken ontstaan, evenals oobossen en struwelen; zachthout op de vaker overstromde delen, hardhout op drogere delen. Onder invloed van natuurlijke begrazing zullen struweelweides ontstaan naast vochtige tot droge (stroomdal)graslanden en vochtige tot droge ruigtes. Kolkga-

ten en andere inundatiepoelen zullen de stille getuigen zijn van hoogwater. Het talud dat de scherpe overgang vormt naar de onvergraven weerd zal vele verschillen in expositie kennen. Hierdoor ontstaan verschillende micromilieus door variatie in zoninstraling en vochtigheid. De weerdverlaging zal hier en daar ook worden begrensd door natuurlijke steilranden die door riviererosie ontstaan.

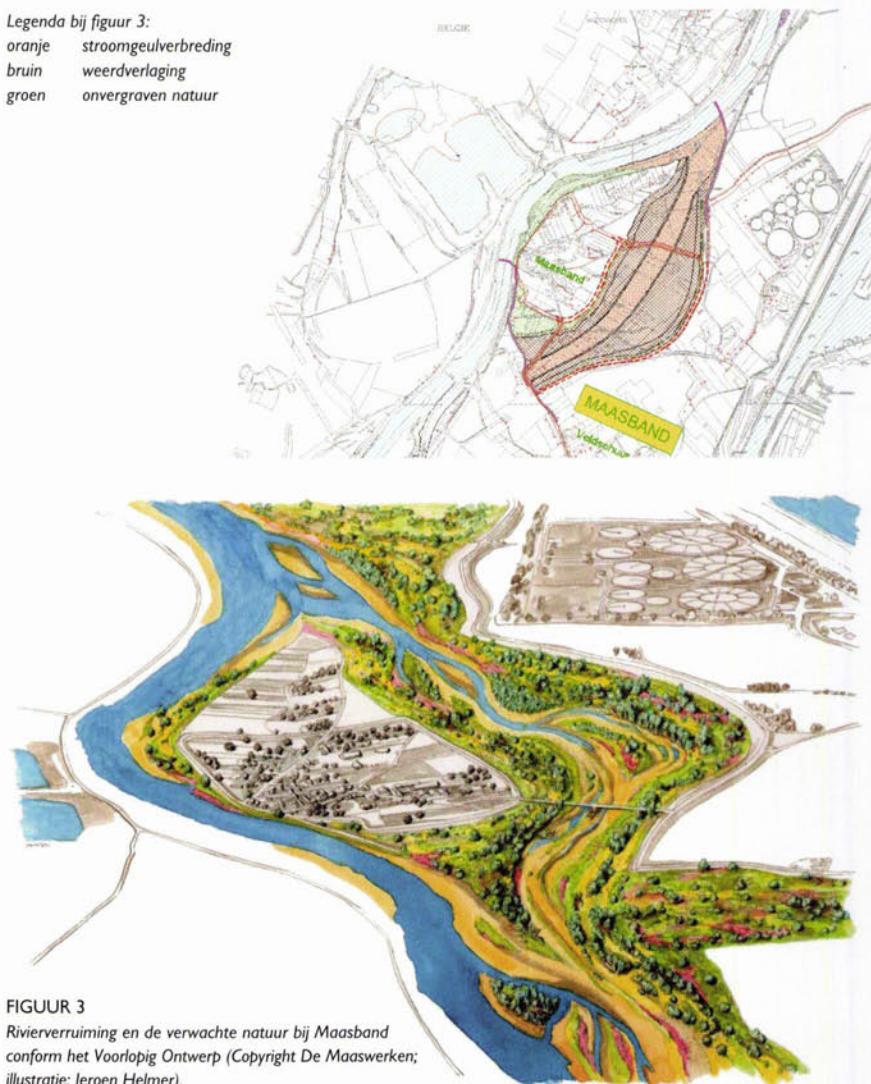
Fauna

De vochtige graslanden op de verlaagde weerd zijn het natuurlijke domein voor weidevogels als Patrijs, Kwartelkoning, Veldleeuwierik en Graspieper. De open oobossen vormen het broedbiotoop van Buidelmees en Nachtegaal, terwijl de dichte bossen potentiële koloniebossen zijn voor Kwak, Aalscholver en Blauwe reiger. Langs de waterkant vormen oobossen het leefgebied voor Bevers. In rottend wilgenhout leven de larven van de Muskusboktor. De schaars begroeide grindig-

zandige vlaktes zijn het biotoop van de Blauwvleugelsprinkhaan, de Veldkrekkel en het Kalkdoornkje. De struweelweides zijn het broedbiotoop van Roodborsttapuit, Grauwe gors, Grasmus en Klapekster; voor vlindersoorten zoals Landkaartje, Bruin zandoogje en Sleetdoornpage is dit habitat ook geschikt. De bloemrijke stroomdalgraslanden en ruigtes op de drogere delen oefenen grote aantrekkingskracht uit op Koninginnepage, luzernevlinders, diverse blauwtjes, vuurvinders, parelmoervlinders etc.

De nevengeulen zijn van belang als paai- en opgroeigebied voor vissoorten. De kolkgraten vormen geschikte amfibieënpoelen bijvoorbeeld voor de Rugstreeppad, zeker in een zandige omgeving. Daar waar de rivier oevers ondergraft zullen ook loodrechte steilwanden ontstaan die geschikt zijn voor kolonies Oeverzwaluwen en tal van graafwespen en solitaire bijen. In steilranden komt ook Europa's grootste eendagsvlieg voor: *Palingenia longicauda*.

Legenda bij figuur 3:
 oranje stroomgeulverbreding
 bruin weerdverlaging
 groen onvergraven natuur

FIGUUR 3
 Rivierverruiming en de verwachte natuur bij Maasband
 conform het Voorlopig Ontwerp (Copyright De Maaswerken;
 illustratie: Jeroen Helmer).

Flora

De zachthoutoobossen in de weerdverlagingszone zullen voornamelijk bestaan uit wilg, maar bieden ook ruimte aan Zwarte populier en ooboskruiden als Groot en Klein Springzaad, Springzaadveldkers, Ille zegge en Bosmuur (figuur 4). Op de grindige-zandige vlaktes zullen planten groeien als Slangenkruid, Smalle raai, Breukkruid, Grote tijm, Kleine pimpernel, Bilzenkruid en Kruisdistel, en in de vochtige kommen Polei, Vlooienveld, Rode en Blauwe waterereprijs. De zomerruigtes en de drogere stroomdalgraslanden herbergen planten als Veldsalie, Wilde marjolein, Beemdtkroon, Grote centaurie, toortsen, Gulden Sleutelbloem, Gewone agrimonie etc. Dit is een waar bloemenfeest. Hoger in de weerd verschijnen - boven een overstromingstolerante struik- en kruidlaag - zomereiken, essen en iepen. Nog hoger gaat dit bos over in het weelderige hardhoutoobos met een overstromingsgevoeliger kruidlaag waarin soorten als Maarts viooltje en Daslook. Op het kleiige talud aan de rand van de weerdverlaging zullen soorten als Wilde margriet, Rapunzelklokje, Knolsteenbreek, Knikkende distel, Kattendoorn en Gewone agrimonie goed gedijen.

DE DEKGRONDBERGINGEN

De vrijkomende deklaag wordt verwerkt in zogenaamde dekgrondbergingen. Deze liggen zoveel mogelijk buiten de directe invloedssfeer van de rivier. De diepe dekgrondbergingen fungeren als kleischerm waardoor naar de Maas toestromend grondwater wordt opgestuwd en grondwaterstandsval in het achterland wordt tegengegaan. De maaiveldaf-

werking van de dekgrondbergingen is van belang voor de toekomstige natuurontwikkeling en wordt zoveel mogelijk gericht op vernatting door stagnerend regenwater, instroom vanaf benedenstroomse zijde bij stijgend Maaswater en bevorderen van kwelssystemen. De dimensionering van de dekgrondbergingen wordt in principe afgestemd op de hoeveelheid klei die erin moet worden geborgen.

DE NATUUR

De dekgrondbergingen vertonen enige overeenkomst met verlande rivierbeddingen in een natuurlijk riviersysteem. Ook daar is sprake van kleiige, slecht doorlatende bodems die flauwe laagtes in het landschap vormen. De vergelijking gaat niet helemaal op, vanwege de kunstmatige ontstaanswijze en de onnatuurlijke vormen. Toch zijn de dekgrondbergingen de eerste plaatsen in de hogere gebiedsdelen (het winterbed) die zich bij stijgend Maaswater met rivierwater vullen, waardoor ze aan hoogwatergeulen doen denken. Ook in natuurlijke systemen vullen de verlaten beddingen zich eerst voordat het gehele overstromingsgebied inundeert.

De toekomstige natuur op de dekgrondbergingen is wellicht het moeilijkst voorspelbaar. De dekgrondbergingen lijken immers qua water- en bodemhuishouding in de verte niet meer op de huidige situatie. Het uiteindelijke resultaat zal ook zeer sterk afhangen van de vormgeving van het maaiveld, de afwerkhoogte ten opzichte van het omliggende terrein, het substraat waarmee de toplaag van de dekgrondberging wordt afgewerkt en de lokale hydrologie. Zo is bij Itteren de toestroom van kwelwater naar verwachting zo sterk dat

bronmilieus en een kwelstroom kunnen ontstaan.

Fauna

Depressies in de dekgrondbergingen, waar water nauwelijks wegzakt, zijn interessant voor amfibieën zoals Boomkikkers (figuur 5), libellen en moerasvogels zoals Witgatje, Groenpootruiter en Watersnip. De natte ruigten zijn in de bloeitijd aantrekkelijk voor tal van insecten.

Flora

Op de slecht doorlatende, voedselrijke bodems van de kleibergingen zullen moerasplanten als Moerasspirea, Voszegge, Lisdodde en Gele lis zich uitstekend thuis voelen. De slikkige oevers van de afvoerloze depressies zijn 's zomers een geschikt milieu voor soorten als Slijkgroen, duizendguldenkruidsoorten, Borstelbies, Bruin cypergras en dergelijke. Op plekken met een sterke toestroom van kwel kan zich bronbos ontwikkelen, met Zwarte els in de boomlaag en Dotterbloem, Bittere veldkers, goudveelsoorten, Waterviolier, Hangende zegge, Elzenzegge etc. in de ondergroei. Grote arealen kleiberging zullen wellicht toch niet zo nat worden als menigeen verwacht. Zeker als de maaiveldhoogte enige meters boven Maaspeil is en vele krimpischeuren de kleiberging ontwateren, zal er een zomerdroog milieu heersen met pionierplanten als kamillesoorten, klaproos en duizendknoopsoorten. Ook de bosontwikkeling zal van 'toevalligheden' afhangen, bijvoorbeeld of aan de oevers van tijdelijke poelen wilgenzaden tot ontkieming kunnen komen en de wilgen zich kunnen handhaven.

ONVERGRAVEN NATUURGEBIED

Grenzend aan de vergraven gebieden liggen de onvergraven natuurontwikkelingsgebieden. Met behulp van deze onvergraven gebieden worden de riververruimingslocaties met elkaar verbonden zodat een aaneengesloten natuurgebied ontstaat. Dit is zowel voor de ecologische structuur van het Grensmaasgebied zelf, als voor de ecologische verbindingen met de omgeving van belang. Landbouw maakt in dit gebied plaats voor natuur zonder dat er vergravingen plaatsvinden. Er zal slechts herinrichting plaatsvinden in de zin van verwijde-

FIGUUR 4

Bosmuur, mogelijk een toekomstige soort van de vochtige bossen langs de Grensmaas (foto: Martine Lejeune).

ren van vele kilometers oude afrastering en het aanleggen van een doorgaande fiets/wandelroute: het Groene Snoer. Verder wordt langs de contour van het Rivierpark een nieuwe afrastering geplaatst. Met de onvergraven natuur worden ook de belangrijkste gebieden met actuele waarden afgedekt zoals de morfologisch en ecologisch interessante Geulmonding inclusief de Oude Kanjel, de omgeving van het Kingbeekbronnengebied bij Obbicht en de reliëfrijke gebieden bij Grevenbicht/Schipperskerk en Roosteren.

DE NATUUR

Na de waterstandsaling die door de rivierverruiming is gerealiseerd, komt het nog maar sporadisch voor dat de onvergraven gebieds delen zullen inunderen. Normaal gesproken ligt deze zone buiten het overstromingsbereik van de rivier. Hier krijgen we vooral een ontwikkeling van vegetaties die niet of nauwelijks overstroming kunnen verdragen. Het agrarische verleden van het onvergraven gebied zal nog geruime tijd zichtbaar zijn. De kavelpatronen zullen langzaam vervagen en restanten fruitweide, heggen en bosschages zullen geleidelijk opgaan in het natuurlijke landschap. Ook het bemestingsverleden van het bouwland zal nog jarenlang zichtbaar blijven in de productiviteit van de vegetatie en de soortensamenstelling. Het natuurontwikkelingsgebied rondom het waterwinbedrijf bij Roosteren ("De Rug") geeft nu reeds een goede indruk van hoe natuurontwikkeling op onvergraven gebied verloopt (ZUIDHOFF & MEERTENS, 2001). Dit gebied vormt tevens een belangrijke ecologische schakel tussen het Grensmaasgebied en het Maasplassengebied.

Fauna

Het door natuurlijke begrazing ontstane structuurrijke landschap van de onvergraven weerd zal tal van insecten en vogels herbergen. Op termijn zijn soorten als Nachtegaal, Braamsluiper, Grauwe klauwier, Paapje en Boompieper hier te verwachten. Veel zoogdieren en amfibieën uit het rivierdal, zoals de Rugstreeppad en de Das, brengen hier de hoogwaterperioden door.

Flora

In de niet of nauwelijks overstroomde hoge weerd ontwikkelen zich de hardhoutoibos-

INTERMEZZO CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

Archeologische en cultuurhistorische elementen zijn in het Voorlopig Ontwerp waar mogelijk als onvergraven natuur bewaard. Het Grensmaasgebied heeft een rijke historie waarin de rivier een belangrijke rol heeft gespeeld. De rivier heeft veel sporen achtergelaten en evenzoveel ook weer opgeruimd. Door de grote zijdelingse beweeglijkheid van de rivier in vroeger tijden vertonen veel Maasdorpen sporen van aanvallen door de rivier. Dorpen als Maasband en Visserweert zijn in het verleden van verschillende kanten door de rivier belaagd. Daardoor hebben deze dorpen hun compacte karakter gekregen. De oude verbindingsweg tussen Meers en Elsloo is door de rivier weggevaagd. In het dorp Meers is het begin van deze weg nog zichtbaar maar loopt hij als het ware dood tegen de kade. Er zijn hogere plekken in het Grensmaasgebied die bij hoogwater meestal droog blijven. Eén van die plekken is de Weerterhof. Op oude rivierkaarten uit 1651 is te zien dat de rivier ten oosten van deze nederzetting lag, terwijl de rivier nu ten westen ervan stroomt. Bij Borgharen is ook zo'n hoge plek in het landschap aanwezig. De archeologische vondsten uit verschillende tijdperken, Romeinse tijd en Middeleeuwen, tonen dat dit in vroegere tijden ook al zo was. Ten noorden van Itteren ligt een prehistorisch grafveld op een locatie die in de loop der tijden door riviersediment is afgedekt en daardoor beschermd werd tegen de invloeden van de moderne akkerbouw. Voor zowel de Weerterhof, de hoge plek bij Borgharen als de locatie in Itteren zijn de grenzen van de ingrepen aangepast. Tijdens de voorbereiding van het Grensmaasproject wordt in het hele gebied archeologisch onderzoek uitgevoerd. Hierbij wordt eerst een inventarisatie gemaakt van waar waardevolle vindplaatsen te verwachten zijn, waarna daadwerkelijke opgravingen uitgevoerd worden. Indien wenselijk, zoals op de bovengenoemde plaatsen, worden de contouren van het ontwerp aangepast. Er zijn meer bouwwerken of vermoede bouwwerken die gespaard blijven in het Voorlopig Ontwerp, zoals bijvoorbeeld het kapelletje bij Itteren en het bouwwerk in de Maas tussen Elsloo en Kotem, waarvan nog steeds onduidelijk is of het restanten van het oude kasteel Elsloo zijn of van een watermolen die aan de Hemelbeek gestaan heeft. Onder de Maaseikse brug wordt een dichtgeslibde oude boog weer opengegraven waarmee het negentiende eeuwse dwarsprofiel wordt hersteld. Op dit moment leven er prille ideeën om de Romeinse heereboerderij bij Borgharen op een of andere wijze zichtbaar en daarmee beleefbaar voor het publiek te maken en als cultuurelement te accentueren te midden van de natuur.

FIGUUR 5

De Boompieper; wellicht vindt hij op de kleibergingen een geschikt biotoop (foto: archief Stichting Limburgs Landschap vzw.; Frans Verstraten).

sen, overgaand in echte eiken-beukenbossen, met bijvoorbeeld Bosanemoon in de ondergroei. Onder invloed van de natuurlijke begrazing zal het bos afgewisseld worden door grasland, ruigte en struweel. Het zijn ook deze plaatsen waar tijdelijk explosies van brandnetels en distels kunnen voorkomen. Ervaringen uit de voorbeeldgebieden voor natuurontwikkeling leren dat de fase waarin de ruigtes hevig woeden meestal enige jaren duurt. Daarna begint de concurrentie met jong struweel een rol te spelen en worden de ruigtes belaagd door schimmels en parasieten.

Strikt genomen niet behorend tot de onvergraven natuur maar wel voorzien om op te nemen bij het natuurlijk begraasde gebied zijn de kades en Julianakanaaltaluds. De verschillen in expositie zorgen evenals de begrazingsinvloed voor een gevarieerde, structurenrijke begroeiing die aan tal van soorten goede leefomstandigheden biedt, zoals dagvlinders en sprinkhanen. Wellicht is het mogelijk om op de Maaskades en de kanaaltaluds een soort als de Veldparelmoervlinder terug te krijgen! Het initiatief van het Waterschap Roer en Overmaas om bij wijze van proef een deel van de kade bij Roosteren te integreren met het naburige natuurontwikkelingsgebied van de Waterleidingsmaatschappij Limburg mag dan ook van harte worden toegejuicht.

EFFECTSTUDIES EN RECENTE INVENTARISATIES

Dat bovenstaande verwachtingen, 'deskundigenoordeelen', bepaald geen luchtftetserij zijn blijkt uit de resultaten van recente inventarisaties onder andere van het proefproject voor de Grensmaas bij Meers en enkele uitgevoerde ecologische effectstudies. In Meers blijkt dat de natuur zeer snel reageert op de nieuw geboden omstandigheden (KURSTJENS, 2000). In 1999 en 2000 zijn al diverse rode lijst soorten aangetroffen zoals Rimpjes (sinds eind jaren dertig niet meer in het Limburgse Maasdal aangetroffen), Zandweegbree en de bijzonderheid Schorpioenstaart (*Scorpiurus muricatus*) uit het Middellandse zeegebied. Mogelijk is dit de eerste waarneming in Nederland. Interessante diersoorten van Meers zijn Kleine plevier, Bruin blauwtje en diverse karakteristieke soorten onder de loopkevers, waterkevers en -wantsen. En dat terwijl de ontgrinding op het grootste deel van het terrein nog in volle gang is!

Uit de resultaten van twee ecologische effectstudies³ blijkt dat de realisatie van het Grensmaasproject van essentieel belang is voor typische soorten van grind- en zandmilieus en dynamische water- en oevermilieus. De uitvoering van het project leidt tot een omvangrijke toename van geschikt leefgebied voor bijvoorbeeld Grindwolfspin en Blauwvleugelsprinkhaan. Geschikt leefgebied voor deze soorten komt buiten de Grensmaas amper voor. Het Grensmaasplan zorgt er tevens voor dat er een veel breder spectrum aan ondiepwaterhabitats ontstaat waarvan vele vissoorten profiteren. Met name voor rheofiele (stroominnende) vissoorten verbeteren de omstandigheden flink.

HOOP

Terug naar de titel. Gloort er nog hoop? Aan de natuur zal het niet liggen. Met een gezonde dosis politiek-bestuurlijk doorzettingsvermogen en een onverminderde steun en inzet van de (Limburgse) samenleving is er wel degelijk uitzicht op ecologisch herstel van de Grensmaas. Daarvoor moeten we ons wel sterk maken voor de driedelige doelstelling van het project en de toepassing van de oorspronkelijke inrichtingsprincipes. De circa 40 kilometers Grensmaas zijn de enige scheepvaartvrije kilometers 'grote' rivier van Nederland en daarmee de enige kans om dit unieke project uit te voeren!

DANKWOORD

Michelle de la Haye en Gilbert Soeters van De Maaswerken wil ik graag bedanken voor het door nemen van de concepten en hun bijdragen over cultuurhistorische waarden.

SUMMARY

IS THERE STILL HOPE FOR AN ECOLOGICAL RECOVERY OF THE GRENSMAAS AREA?

The Grensmaas recovery scheme has three objectives: habitat creation, flood protection and gravel extraction. The concept of shallow gravel extraction, river bed widening and development of riverine natural habitats dates from 1991 and has in the meantime been developed into concrete plans for widening the bed in the section of

the river Meuse between Maastricht and Maaseik, called Grensmaas. The Grensmaas project is a public-private partnership, in which the revenues from gravel extraction are used to pay for the implementation of the project. Despite intense negotiations, the relevant authorities and industries have not yet come to a detailed agreement. This is unfortunate, since it means that the ecological recovery of this free-flowing gravel river, which is not used for shipping, remains uncertain.

The river offers great ecological opportunities. The project could produce a whole series of natural gravel habitats and a wide variety of islands, side channels, rapids and sand and gravel banks, each with their characteristic flora and fauna. The first results of pilot projects show that nature tends to respond very rapidly to the newly created conditions. It is up to the Limburg provincial authorities to take the next step. Whether this unique scheme will be implemented will depend on the support and efforts of both the authorities and society as a whole.

LITERATUUR

- HELMER, W.V., G. LITJENS & W. OVERMARS, 1991. Toekomst voor een grindrivier. Stroming bv. in opdracht van de Provincie Limburg. Laag Keppel.
- KLINGE, M. & M. P. GRIMM, 2000. Herinrichting Grensmaas: effecten van het Ruw Ontwerp op vispopulaties. Witteveen + Bos in opdracht van De Maaswerken, Maastricht/Deventer.
- KLINK, A. 1995. Klinkhout in de Grensmaas: biotoopdiversiteit en biologische zuivering. Adviesbureau Klink b.v., Wageningen.
- KURSTJENS, G. m.m.v. A. KLINK, B. PETERS & S. VANACKER, 2000. Ecologische Monitoring Proefproject Meers/Grensmaas in 1999/2000. Adviesbureau Kurstjens, in opdracht van De Maaswerken, Maastricht/Beek-Ubbergen.
- MAASWERKEN (F.J. SCHEPERS et al.), 2000. Voorlopig Ontwerp (VO) Grensmaasproject. Maaswerken, Maastricht.
- VAN ROOIJ, S. A. M., H. BUSSINK & J. DIRKSEN, 2000. Ecologische netwerkanalyse Grensmaas op basis van het Ruw Ontwerp, in opdracht van De Maaswerken, Alterra, Maastricht/Wageningen.
- ZUIDHOFF, A.C. & M.H. MEERTENS, 2001. Begrazing Waterwingebied Roosteren. Resultaten monitoring 2000. KOA 01.013, Kiwa N.V. Onderzoek en Advies in opdracht van de Waterleidingsmaatschappij Limburg, Nieuwegein.

NOTEN

1. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Ministerie van Verkeer en Waterstaat en Provincie Limburg.
2. Particuliere grindbedrijven, aannemers, en de gezamenlijke natuurbescherming bij monde van de Vereniging Natuurmonumenten.
3. In opdracht van De Maaswerken is door Alterra een ecologische netwerkstudie verricht met behulp van het model LARCH; Landschapsecologische Analyse van de Ruimtelijke Configuratie van Habitat (VAN ROOIJ et al., 2000). Daarnaast is door WITTEVEEN & BOS een visserijstudie uitgevoerd (KLINGE & GRIMM, 2000).